

SYLABUS PRO PRŮVODCE

SALY TERRENY A GROTTOY ARCIBISKUPSKÉHO ZÁMKU V KROMĚŘÍŽI

JANA ZAPLETALOVÁ, UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

Co-funded by
the European Union

Vážení návštěvníci,

dovolte mi, abych Vás přivítal/a v salách terrenách Arcibiskupského zámku v Kroměříži. Saly terreny, do nichž jsme sestoupili, patří k nejvýznamnějším barokním památkám v České republice. Výraz saly terreny pochází z italštiny a označuje přízemní sály, které tvořily přechod mezi interiérem zámku a zahradami. Sloužily k pořádání hostin a jiných kratochvilných oslav. Biskupovi hosté zde mohli za hudebního doprovodu popíjet vybraná vína, hodovat a prohlížet si přitom krásnou a nápaditou uměleckou výzdobu nebo současně vycházet do zahrad.

Ostatně vše bylo důmyslně promyšlené. Za těmito stěnami (ukázat) se nacházejí staré arcibiskupské sklepy. Biskupové a jejich hosté přicházeli – tak jako my – po reprezentativním schodišti. Služebníci, kteří se starali o nanášení pokrmů a vína, však používali boční přístup s menším schodištěm, který byl přímo spojený se sklepy. Dnes je tento vstup (ukázat na dveře, kde je elektřina) zazděný a do arcibiskupských sklepů se vchází z druhé strany.

Určitě už ale přemýšlíte, který biskup to tak důvtipně vymyslel a nechal vybudovat. Byl to Karel z Lichtensteinu-Castelcornu [Lichtnštajnu-Kastelkorna] na konci 17. století. Je to tentýž kníže-biskup, který v baroku nechal postavit celý zámek a Květnou i Podzámeckou zahradu. Ten, který koupil unikátní sbírku obrazů se světově proslulým Tizianovým *Apollonem a Marsyem*, kterého si můžete prohlédnout v obrazárně ve druhém patře.

Tento osvícený a ambiciózní muž s evropskými zkušenostmi, duchovní, ale současně výborný hospodář, proměnil po třicetileté válce nejen Kroměříž, ale velkou část Moravy. Kroměřížský zámek stavěl až v závěru svého života. Saly terreny pak byly jeho srdeční záležitostí. Měl starost o jejich dokončení a nechával se sem proto nosit ještě v posledních dnech svého života, doslova na smrtelné posteli, aby osobně dohlížel na práci umělců a řemeslníků.

A v čem vlastně spočívá význam a mimořádnost umělecké výzdoby sal terren?

- 1) Zaprvé, tyto sály jsou dodnes v podstatě jediným unikátně dochovaným interiérem původního zámku biskupa Karla.
- 2) **Zadruhé a především:** všechny součásti výzdoby jsou mimořádně umělecky kvalitní. Biskup Karel pro výzdobu angažoval vynikající evropské umělce a nešetřil ani na materiálu.
- 3) **A za třetí:** celá výzdoba skrývá složité a tajemné poselství. Říkáme tomu ikonografický program. Každá socha, štuk či malba něco vyjadřovaly a jejich náměty byly promyšlené na velmi vysoké intelektuální úrovni.

Prostřední sál

V těchto barokních interiérech se do harmonického celku spojuje architektura, umění štuku, malířství a sochařství, které jistě doplňovalo umění hudební a kuchařské. V kulisách těchto smyslových zážitků se mohli biskupovi hosté nejen pobavit, ale též sledovat různé mytologické příběhy a intelektuálně vytríbené metaforu. Většina námětů výzdoby se váže k tématům přírody, cykličnosti, neúprosného plynutí pozemského času a věčnosti. Kromě duchovního rozměru mělo vše současně sloužit k reprezentaci biskupa Karla a demonstraci jeho moci a postavení. Umění totiž dříve běžně sloužilo jako strategický nástroj pro potvrzení a doložení vlastního sociálního statusu.

Kníže-biskup Karel z Lichtensteinu-Castelcornu se nechal symbolicky vyobrazit na nástěnné malbě v tomto prostředním sále. Malba, jejímž autorem je velmi významný italský malíř Paolo Pagani [Paolo Pagány], je již bohužel za více jak 300 let silně poškozená a nezřetelná. Zachycuje biskupovu apoteózu na Olymp, a to pomocí jeho rodového znaku – zlatého trojhranu odkazujícího na biskupovo příjmení Lichtenstein (tedy z němčiny „zářící či světelný kámen“, *Lichten Stein*). Tento kámen vynáší jeden z mužů, svalnatých Titánů, mezi olympské bohy. Ne náhodou se tato figura nachází na rozhraní pozemské, tmavší části plné těl, a světlejší nebeské části, kde malíř zachytil různé olympské bohy. V pozemské části kromě toho nalezneme ještě další symboliku spojenou s biskupem: lva z jeho rodového znaku, meč jako symbol moci a biskupskou berlu. Na osmi malovaných medailonech po stranách jsou pak prezentovány další biskupovy ctnosti, za které si zaslouží věčný život. Symboliku maleb doplňují ještě překrásné štukové dekorace, mezi nimiž nalezneme mořské najády s úlomky korálů, ale také orlice, jež jsou součástí znaku biskupa Karla.

Někdo z vás si jistě klade otázku, jak je možné, že si římskokatolický biskup nechal v zámku vyobrazit vlastní apoteózu na Olymp. Pro dnešního člověka to může znít zvláštně. Biskup Karel, stejně jako mnoho dalších barokních šlechticů a představitelů církve, měl velmi hluboké znalosti antického vědění a dokázal je integrovat do služeb katolické víry. Antické mýty bývaly často vnímány jako předobraz křesťanství.

My však nyní přejdeme do vedlejšího sálu prohlédnout si vše podrobněji.

Severní sál (Sál jara a léta)

Z uměleckého hlediska tvoří nejcennější součást výzdoby sal terren štukové dekorace, které pokrývají stěny a klenby. Vytvořil je vynikající štukatér Baldassarre Fontana [Baldazare Fontána], který pocházel z italské oblasti Švýcarska. Podívejte se na tu jemnost, rafinovanost a eleganci jednotlivých prvků výzdoby... na postavy andělů, bezprostřední malé andílky, kteří vypadají jako živí..., nebo krásu a eleganci květin, trsů ovoce nebo orlic a delfínů. Nic se neopakuje, pokaždé je to znázorněno jinak s velkou fantazií a vše působí velmi lehce. **Jde o umělecké dílo špičkové kvality a evropského významu.** Krása štuků teprve jednou vynikne v detailu, jak se je podaří při restaurování očistit od množství vápenných nátěrů.

Štuková technika bývala od renesance po Evropě velmi oblíbená, neboť umožňovala imitovat mramor. Na rozdíl od tohoto drahého a u nás obtížně dostupného kamene postačovaly k vytvoření štuků laciné a běžné materiály: vápno, písek, voda a různé příměsi (jako byla třeba mramorová moučka), což se samozřejmě muselo líbit všem stavebníkům. Navzdory tomu byly štuky poměrně drahou a luxusní výzdobou. Platilo se totiž za know-how z těch levných surovin vykouzlit dekorace podobné mramoru. Obrovský potenciál této techniky skvěle v renesanci vytušili podnikaví umělci z italsko-švýcarského příhraničí. Naučili se této technice a vytvořili si na štuky doslova monopol a živnost na dobrá dvě století.

Málokterý umělec však dokázal dělat štukové dekorace, které působí tak elegantně a lehce, jako to uměl Baldassarre Fontana. Každá z postav přitom váží desítky kilogramů. Je vytvořená na kovové konstrukci a je plná hřebíků a drátů. I sebemenší květina má uvnitř kovový hřeb, díky kterému drží na svém místě. Po technické stránce šlo o mimořádně náročnou práci hodnou vysoké odměny.

Fontanovy dekorace doplňuje série bust [byst] antických bohů z carrarského [kararského] mramoru, které vidíte umístěné na konzolách po obvodu sálu. Biskup Karel si je objednal v Benátkách u slavného sochaře Tommasa Ruese [Tommáza Rûeze]. Obzvláštní krásou a kvalitou se vyznačují ty dvě větší uprostřed, které zobrazují antickou bohyni lovu Dianu a bohyni lásky Venuši.

Rafinovaný je rovněž koncept výzdoby tohoto sálu, který navrhl biskupův umělecký **poradce Martin Antonín Lublinský**, který měl jako augustinián vynikající teologické i klasické vzdělání

a současně sám působil jako malíř. Tento latinsky psaný program výzdoby se nám dochoval, což je vzácné. Malíř Paolo Pagani podle něj vyobrazil na klenbě **alegorii jara a léta**. V každém poli malby najdeme příslušná znamení zvěrokruhu. Sochař Fedele Raggi [Fedéle Radži], mladší bratr slavného římského sochaře Antonia Raggiho, který spolupracoval s Gian Lorenzem Berninim [Džán Lorencem Bernýnym], dále vytvořil podle Lublinského kresebných návrhů z bloků pískovce monumentální sochy do nik. Na čelní stěně se vzdává hold personifikaci **Přírody** a jejímu zušlechťování (Přírodu symbolizuje ta žena uprostřed s mnoha ňadry). Zleva se k Přírodě otáčí personifikace **Zahradního umění** (v podobě mladého muže, který drží v jedné ruce zahradní nůž a druhou přidržuje naroubovaný strom), zatímco napravo můžeme pozorovat personifikaci **Pilnosti**, s jakou je třeba Přírodu obdělávat. Píli symbolizuje roj včel a rumpál. Biskup Karel byl zaníceným obdivovatelem zahradního umění. Ostatně ihned po nástupu do biskupské funkce, v době, kdy ještě neměl ani opraven Arcibiskupský palác v Olomouci jako své hlavní sídlo, založil nesmírně nákladnou Květnou zahradu a o zahradní umění se nepřestal zajímat do konce svých dní. (Mít libosad s citrusy a exotickými rostlinami bylo ostatně otázkou prestiže a demonstrace moci, nejen tedy ušlechtilou zálibou mnoha barokních velmožů).

Do postranních nik se pak Lublinský s biskupem rozhodli umístit sochy bohyně **Venuše**, jež se píchla o trn růží, který ji malý Amor pomáhá vytahovat. V této nice [ukázat] můžeme spatřit výjev z Ovidiových *Proměn* o krásném mladíku **Narcisovi**, který se zamiloval do svého odrazu v hladině lesní tůňky a usoužil se nenaplněnou láskou k sobě samému. Nakonec jej bohové milosrdně proměnili v květinu narcis. Znázornit tuto sochu vzhůru nohama s hlavou ve fontáně a květy narcisů mezi nohama bylo v baroku docela odvážné a nápadité.

Na druhé stěně jsou pak zachycení dva antičtí bohové: bohyně úrody Ceres s klasy obilí a srpem a bůh lesů Pan. (v případě dostatku času povykládat story, že sochy měly být původně naopak, v důsledku čehož Pan drží nelogicky věnec a dívá se ven do zahrad – srov. PPT).

Nyní však v prohlídce postoupíme dál, abyste mohli nahlédnout do unikátních prostor grott.

Tzv. Apollonova grotta

Kroměřížské saly terreny vedou na obou svých koncích do umělých jeskyní, tzv. grott, do kterých můžete nyní nahlédnout. Grotty se od renesance stavěly v zahradách nebo v přízemí šlechtických sídel a byly takovým zvláštním světem. Napodobovaly přírodu, a ostatně se

zdobily přírodními materiály: mušlemi, ulitami, oblázky, krápníky, korály nebo úlomky skel. Skrývaly však většinou i nějaké hlubší filozofické či alegorické poselství. Kromě toho pak poskytovaly svým návštěvníkům v letních horkých dnech osvěžující chládek a pobavení v podobě různých vodních hříček a nečekaně tryskajících praménků vody.

Kroměřížské grotty jsou však zcela výjimečné v rámci Evropy, protože k jejich dekoraci biskup Karel nechal použít několik tun ametystů, které pocházely z kopce Květnice u Tišnova u Brna.

Grotta se nazývá Apollonova podle postavy boha Apollona, kterou můžete vidět nasvícenou uprostřed. Stěny za Apollonem a po jeho stranách byly osázené stovkami ametystů, z nichž se do dnešní doby dochovala jen část, jakkoli stále značná. Grottu zdobí po stranách unikátní napodobeniny čtyř dubů, stromů symbolizujících moc, jejichž koruny s plechovými listy vytvářejí klenbu grotty, uprostřed níž je ve štuku vyobrazen drak.

Alegorický význam této grotty a poselství, které do ní biskup Karel nechal zašifrovat, odkazuje na jeho přídomek Lichtenstein, což v překladu z němčiny znamená světelný či zářící kámen. Biskup Karel býval ve své době oslavován jako zářivý kámen, tedy slunce, zastoupené zde bohem Apollonem, který zalitý v záři ametystů, vrhal šíp světla, tj. víry a poznání do temné části grotty, kde jsou v dubovém lese fauni, divoká zvířata a drak Pýthón, jehož Apollon v zápase přemohl. Grotta tak alegoricky oslavovala biskupa Karla jako církevního aristokrata, který šířil po moravské diecézi světlo katolické víry, přiváděl ke spáse zbloudilé duše a bojoval proti herezi. Po stranách pak můžeme vidět heraldické symboly biskupa Karla: vpravo lva nesoucího trojhran a vlevo orlici s hvězdou.

Mít ve svém zámku či v zahradách grottu bylo velmi nákladné, neboť grotta s vodními prvky musela mít strojovnu s technickým zázemím pro pohon vody. Do strojovny vedly ty dveře vlevo od Apollona. Náš biskup svou grottou chtěl bavit hosty a okouzlovat jejich smysly, ale zároveň chtěl také demonstrovat své mocenské postavení, bohatství a rekatolizační roli.

Apollonova grotta poskytovala kdysi takřka divadelní zážitek. Zkuste si představit tekoucí vodu, různě vystřikující fontánky, odlesky vody, ametystů a dalších drahých kamenů blyštících se v mihotavém nasvícení loučemi. Po stranách kdysi bývaly ještě postavy divokých zvířat, které chrlily vodu. A z vyvýšeniny posázené oblázky uprostřed grotty v minulosti stříkala voda, na jejímž vrcholku tiše hořela zapálená svíčka.

Až si Apollonovu grottu prohlédnete, přejdeme do protější grotty na druhý konec sal terren.

Tzv. Důlní grotta

Tato protějšková grotta bývá označována jako „důlní“, protože skýtá pohled do fiktivního nitra země: do rudného dolu, ve kterém můžeme pozorovat postavičky horníků, kteří fárají šachtami, těží stříbro a dolují drahé kameny. I tato grotta byla zdobena obrovským množstvím ametystů z Květnice, jimiž biskup nechal osázet dokonce podlahu. V největší míře můžete ametysty vidět osázené na homoli hned vlevo od vyhlídky. Kromě ametystů zde však najdeme také opály, sádrovce, granáty, baryty a další minerály a horniny. Postavy horníků, koně či psů byly udělány ze štuku a jsou polychromované, aby vypadaly jako živé. Grottu si zase zkuste představit v přirozeném mihotavém osvětlení loučemi, ve kterém se ametysty a další drahé kameny krásně leskly.

Z hlediska námětu představuje tato důlní grotta naprosté evropské unikum. Význam grotty není zřejmý. V základní rovině odkazuje na těžbu drahých kovů, které biskup potřeboval v nedaleké mincovně. Volba neobvyklého námětu této grotty však mohla nějak souviset i s biskupovým zájmem o alchymii a výrobu zlata. Biskup Karel si dopisoval s různými věhlasnými alchymisty o kamenu mudrců a univerzálním léku a provozoval mimo jiné alchymistickou laboratoř. Víme to z archivních dokumentů ze zprávy o menším výbuchu, k němuž došlo při extrakci antimonu. Symbolický význam této důlní grotty však bude pravděpodobně daleko komplikovanější a bude spojený filozofickými úvahami a dobovou humanistickou literaturou.

Jižní sál (Sál podzimu a zimy)

A naši prohlídku zakončíme v posledním sále, který nazýváme sál podzimu a zimy podle Paganiho nástěnných maleb uprostřed klenby. Na **malbě podzimu** si můžete všimnout tří podzimních znamení zvěrokruhu: Vah, Štíra a Střelce. Na vedlejší malbě symbolizující **zimou** nalezneme znamení Kozoroha, Vodnáře a Ryb. Po stranách v medailonech Pagani vymaloval různá témata spojená s podzimem a zimou, jako postavy s listy vinné révy nebo chladem se třesoucí muže. I ve **štukových dekoracích** pak můžeme pozorovat vedle různých válečných trofejí a odznaků moci jasné vazby k podzimu a zimě: plody ovoce, hojnost vína či postavičky malých satyrků s kozlíma nožkama a révou.

K sochařské výzdobě v tomto sále se nám ikonografický program nedochoval. Pro sochu v prostřední nise zvolil Lublinský téma cykličnosti a lidského osudu v podobě takzvané **hermovky s hlavou mladého a starého muže** symbolizujících dualitu mládí a stáří. Přesýpací hodiny na hlavách představují věčnost, plynutí času a koloběh života. K věčnosti se váže i symbol kola na soklu a latinský nápis. V postranních nikách jsou pak zachyceny personifikace slunovratu. Mladá tvář se obrací doleva k soše **letního slunovratu**, který se znázorňuje jako mladý muž, protože v cyklu roku k němu dochází již v létě. Proto má taky na hlavě věnec z obilných klasů a v ruce raka jako znamení zodiaku. **Zimní slunovrat** oproti němu znázorňuje postava oblečená s čapkou na hlavě, jak drží v náruči zodiakální znamení Kozoroha, během kterého se slunce dostává do svého nejzazšího momentu. Oba drží v ruce kouli na znamení cykličnosti a mají křídélka na nohou. Letní slunovrat měl mít tři křídélka světlá a jedno tmavé, zatímco ten zimní naopak tři tmavá a jedno světlé, což symbolizovalo poměr dne a noci v době slunovratů.

Do nik na další stěnu nechal Lublinský s biskupem umístit Raggiho sochy **Satyra a Bakchantky**. Na protější stěně pak nalezneme dvě sochy, jejichž určení není jednoznačné a význam nám uniká. Vpravo jde o ženskou figuru s orlem u hlavy, kozou u nohou a včelím úlem s rojem včel, který ženě zakrývá klín. Jedná se pravděpodobně o **nymfu Melissu**, která se později proměnila ve včelu a reprezentuje včelařství. Zatímco druhá dvojice soch s ovocem oslavuje patrně nymfu přinášející plody přírody v podobě ovoce. *V případě času lze některé příběhy rozvést (srov. PPT).*

Rozloučení a schodiště

Vážení návštěvníci,

věřím, že Vám prohlídka umožnila nahlédnout do unikátních prostor s tak špičkovou uměleckou výzdobou a zcela ojedinělým ikonografickým programem.

Jak budete stoupat po schodišti, můžete si po levici povšimnout ještě dvojice okřídlených soch: mladým mužem symbolizujícím **Věčný čas** v ruce s hadem, který si požívá svůj ocas, tzn. nikdy nezačíná a nekončí, a je tak v kontrastu s **Pomíjivým časem**, který je znázorněn pomocí starého muže, jenž požívá své vlastní dítě.

Přeji Vám, abyste při cestě životem pozemským nacházeli co nejvíce hodnoty spojené s životem věčným, děkuji vám za vaši pozornost a přeji vám příjemný zbytek dne v Kroměříži!

Sylabus připravila doc. PhDr. Jana Zapletalová, Ph.D., Univerzita Palackého v Olomouci, v rámci projektu STUCCO DECORATION ACROSS EUROPE, reg. č. 2022-1-CZ01-KA220-HED-000085652.

**Co-funded by
the European Union**